

Kristina Husinec

preddiplomski studij povijesti
preddiplomski studij antropologije
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Identiteti na hrvatskom ranonovovjekovnom prostoru i njihove transformacije

Sažetak:

Kako pojedinac ili zajednica poima samog sebe, ili kako ga ili ju poima *Drugi*, ovisi o mnogočemu uključujući prostor, društvo i vrijeme. Stoga je važno sagledati kako geopolitički i društveno-kulturni čimbenici utječu na stvaranje i transformiranje identiteta koji su sami po sebi kompleksni i višedimenzionalni. Hrvatski povijesni prostor u ranome novom vijeku tvori granicu onovremenih velesila (Osmanskog Carstva, Habsburške Monarhije i Mletačke Republike), a upravo je pojam granice, kao fizičkog i simboličkog razgraničenja, obilježio hrvatsko ranonovovjekovlje. Ovaj rad pokušava ponuditi uvid u to kako se granica između identiteta i etniciteta oblikuje, tumači i mijenja, te koliko je ona uistinu fiksna. Pritom se analiziraju neki od brojnih identiteta koji žive i komuniciraju u tom kompleksnom i dinamičnom društvenom i političkom sustavu.

Ključne riječi: identitet, rani novi vijek, hrvatski identitet, etnicitet, nacionalni identitet, Vlasi, uskoci, *triplex confinium*, Vojna krajina, etnokonfesionalizam

Uvod

Kao jedna od često zastupljenih tema poststrukturalizma javlja se propitkivanje i tumačenje identiteta, posebice skupnog identiteta poput etniciteta.¹ Pitanje identiteta doista je kompleksno jer se identitet konstantno stvara, mijenja i nadograđuje, odnosno ne radi se o fiksnoj pojavi koja postoji sama za sebe, već, kako napominje Danijel Dzino, identitet ukazuje na *kulturni habitus* poje-

¹ Danijel Dzino, „Novi pristupi izučavanju ranog hrvatskog identiteta,” *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 41 (2009): 36.

dinaca i njegovu definiranost naspram svoje ili *druge* grupe.² Pripadnost nekoj široj zajednici kao što je primjerice obitelj, pleme, religija, nacija ili profesija, povezano je s društvenom ulogom te ljudi - *kao plemići, kmetovi, profesori, studenti, Hrvati ili Srbi*, definiraju i percipiraju sebe i druge.³ Ovo stajalište, koje je danas najzastupljenije, identitet vidi kao društveni konstrukt, dok neki smatraju da postoje *esencije* identiteta koje su nepromjenjive.⁴ Vrijeme i društvo u kojem netko živi ipak daju razvojni okvir koji određuje pojedinca te zbog toga što društvo i kultura nisu fiksni, identitet *stalno prolazi kroz stvaralačku razgradnju i izgradnju*.⁵ Ono što u ovakvim okolnostima, prema socijalno-konstruktivističkoj perspektivi, znanost može jest *rekonstruirati povijesni proces stvaranja identiteta propitkujući kako se povlače granice, prema 'drugima', s tim da su u svakom času te granice porozne i redefiniraju se što ovisi o povijesnim i političkim procesima*.⁶ Stoga za razumijevanje zajednice, odnosno u njoj prisutnih identiteta i mentaliteta, valja shvatiti povijesni i društveni tijek njezina formiranja. Tako je za proučavanje ranonovovjekovnih identiteta važan utjecaj i međuodnos identiteta, posebice kolektivnih identiteta, te fenomena i koncepata poput etnokonfesionalizma, tribalizma, staleškog domoljublja, plemićkih i pučkih protonacionalizama, političkog naroda i slično.⁷

Kolektivni identitet u „užim” razmjerima

Kolektivni ili grupni identitet pojam je koji se može shvatiti na više razina pa ga možemo promatrati u „užim” i „širim” razmjerima. U užim razmjerima on se odnosi na neki lokalni osjećaj pripadnosti poput osjećaja pripadnosti nekom dalmatinskom gradu, pripadnosti određenoj župi, selu te, osim toga, i rodu.⁸ Naravno, nisu svi mogući vidovi lokalnog identiteta prisutni u svim lokalnim zajednicama, već zastupljenost identiteta ovisi o društveno-kulturnom ustroju zajednice. Primjerice, kako to definiraju naši klasični etnolozi u 19. i početkom 20. stoljeća, osjećaj pripadnosti rodu vrlo je važan za zajednice Južnih Slavena koje su u značajnoj mjeri formirane kao zadruge. Iako lokalni identiteti postoje i danas, posebno su izraženi u *tradicionalnim predmodernim društvima*.

² Ibid.

³ Ibid., 28.

⁴ Duško Sekulić, „Pojam identiteta,” u *Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu*, ur. Neven Budak i Vjeran Katunarić (Zagreb: Pravni fakultet, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 2010), 29-30.

⁵ Ibid., 31.

⁶ Ibid., 30.

⁷ Marko Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi prema popisu iz 1712./14. godine,” u *Identitet Like: Korijeni i razvitak, Knjiga I.*, ur. Željko Holjevac (Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2009), 337.

⁸ Neven Budak, „Hrvatski identitet između prošlosti i moderniteta,” u *Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu*, ur. Neven Budak i Vjeran Katunarić (Zagreb: Pravni fakultet, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 2010), 3.

Istočnojadranske komune zanimljiv su primjer za proučavanje ne samo lokalnog identiteta, nego i višeslojnosti identiteta. Čini mi se da na tom prostoru nema boljeg primjera od Dubrovačke Republike u kojoj je *osnovni uvjet za bivanjem 'Dubrovčaninom' jurisdikcijske* (status dubrovačkog građanina) *i konfesionalne prirode* (katoličanstvo).⁹ U političkom moralu Dubrovnika inzistiralo se na apsolutnom primatu pripadanja gradu-državi iznad svih ostalih vrsta identiteta.¹⁰ Važan dio posebnosti lokalnog identiteta već je spomenuta pripadnost župi, odnosno državnom kultu u ovom slučaju vezanom uz sv. Vlaha – sveca zaštitnika Dubrovnika. Samosvjesnost i senzibilitet zajednice za postojanje gradskog identiteta može se opaziti u djelima dubrovačke ranonovovjekovne književnosti kao što su to djela Ivana Gundulića ili Junija Palmotića. U njima se veličaju one vrijednosti koje zajednica smatra poželjnima ili koje se smatraju tipično dubrovačkim. Sloboda je bila posebice važna za ideologiju Dubrovnika, a slavljenje grada, slobode i vlasteoske ideologije vjerojatno je najpoznatije u Gundulićevoj *Dubravki*, sažeto u stihovima *Himne slobodi – O lijepa, o draga, o slatka slobodo...*

Mirjana Gross kao važan integrativni faktor za razvoj budućeg nacionalnog društva spominje upravo renesansnu književnu tradiciju Dalmacije i Dubrovnika gdje se u različitim oblicima osjeća pripadnost „širim” identitetima, no ovaj faktor utječe samo na obrazovani dio društva.¹¹ U Dubrovniku 16. stoljeća, osim brojčano jake vlastele i izdignutog građanskog sloja, prepoznajemo kmetove i kolone koji borave na kopnenom području pored i u blizini grada.¹² Građanstvo Dubrovnika uspješnom se trgovinom izdvajalo u sekundarnu kapitalistički organiziranu elitu.¹³ Dubrovački politički i ekonomski status prosperitetne, ali male trgovačke Republike, omogućio je stvaranje neratničkog mentaliteta,¹⁴ pri čemu je velik naglasak pridavan razvijanju diplomatskih vještina i umijeća. Ipak, identiteti komuna nisu jednodimenzionalni i isključivo lokalni. Primjerice, Neven Budak napominje kako se humanistička inteligencija u dalmatinskim gradovima legitimirala kroz pripadnost trima identitetima: dalmatinskom, slavenskom i ilirskom.¹⁵ Povezanost sa šire rasprostranjenim identitetom *Dalmatinaca*, *Iliraca* i *Slovinaca* Lovro Kunčević zamjećuje i kod Dubrovčana koji, iako naglašavaju svoju neovisnost, *lamentiraju* nad neslobodom sebi sličnih, odnosno drugih *Slovinaca* i *Ilira*.¹⁶

⁹ Lovro Kunčević, „Etnički i politički identitet predmodernog Dubrovnika od 14. do 17. stoljeća,” *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 55/1 (2017): 74.

¹⁰ Ibid., 79.

¹¹ Mirjana Gross, „O integraciji hrvatske nacije,” u *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća*, ur. Mirjana Gross (Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1981), 176.

¹² Miroslav Bertoša, Josip Vrandečić, *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novome vijeku* (Zagreb: Leykam International, 2007), 43.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Budak, „Hrvatski identitet,” 4.

¹⁶ Kunčević, „Etnički i politički identitet predmodernog Dubrovnika,” 82.

Iako komune izražavaju svoju posebnost, očito su upletene i u „veće” kategorije od onih lokalnih, a to bi bilo ono što Budak naziva etničkom pripadnosti (Slaveni) i pripadnosti kulturi klasične naobrazbe (Iliri).¹⁷ Ovaj je identitet vezan uz širi europski identitet klasično obrazovane elite te prisvaja *univerzalističke i integralističke elemente* kao što su latinski jezik i antička baština.¹⁸ Osim toga, komune dijelom koriste humanistički ilirizam kako bi istaknule svoju posebnost i legitimitet, dok njihovu identitetu i načinu života prijete Mlečani i Osmanlije. Sličnu identifikacijsko-legitimacijsku ideologiju za svoje su potrebe podrobno razradili talijanski gradovi poput Firenze.¹⁹ Možda se ne bi trebalo previdjeti da se ovakva vrsta ilirskog identiteta javlja upravo u gradskim komunama Jadrana koje su *etnolingvalno i još više kulturološki fenomen višestoljetne romansko-slavenske simbioze*.²⁰ Među humanistima 15. i 16. st ističu se djela Jurja Šižgorića iz Šibenika, a ona, osim tipičnog slavljenja drevne i plemenite ilirske nacije i uspostave kontinuiteta od antike do tadašnjeg doba,²¹ mogu ukazivati i na dinamičan i dvojak odnos prema *kulturnom i političkom Drugom*.²² Zrinka Blažević u Šižgorićevim stajalištima vidi potencijalnu humanističku utopiju gdje komune *kao oaze civilizacije i kulture* mogu blagotvorno djelovati na *ruralno 'ilirsko' zaleđe* šireći svoj utjecaj prema njemu.²³ Valja imati na umu kako se dalmatinsko zaleđe po društvenom sustavu razlikuje od primorja i otoka te je ono žarište prijepora između Osmanlija i Mlečana, što znači da, za uspostavu Šižgorićeva *'prirodnog' političkog, socijalnog i kulturnog poretka* prvo treba protjerati *Turke*.²⁴

Ilirsko ime očito je *slojevit i fluidan fenomen dugog trajanja*.²⁵ Posebice tijekom 17. stoljeća, ilirski se ideologem pokazao kao vrlo fleksibilan medij kreiranja i širenja različitih ideologijskih i političkih sadržaja, što je i dovelo do njegove široke upotrebe i različitih shvaćanja.²⁶ Tako se u djelima brojnih autora ranoga novog vijeka javlja identifikacijski i „nadidentifikacijski” element nadovezivanja na antičku baštinu te simbolični, etnički i teritorijalni kontinuitet slavne prošlosti i *iznimne kvalitete 'Ilira'* (npr. ratobornost²⁷), bilo

¹⁷ Budak, „Hrvatski identitet,” 4.

¹⁸ Zrinka Blažević, *Ilirizam prije ilirizma* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2008), 56.

¹⁹ Ibid., 114.

²⁰ Drago Roksandić, „Dinarski Vlasi/Morlaci od 14. do 16. stoljeća: koliko identiteta?,” *Godišnjak Titius* 1/1 (2008): 6.

²¹ Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, 124.

²² Ibid., 137.

²³ Ibid., 125.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid., 337-339.

²⁶ Ibid., 40.

²⁷ Ibid., 120

iz legitimacijskih, političkih ili drugih razloga.²⁸ Talijani tog vremena nerijetko imaju drugačiju predodžbu o „ilirskim krajevima”. Oni stanovništvo s druge obale Jadrana, povezivane i uz pojam *ultramontanac*, nazivaju *Schiavoni*, te ih stereotipiziraju kao barbarske grubijane, iako više cijene humanistički obrazovanu i afirmiranu elitu kao što je slučaj u interakciji Jana Panonija (Ivana Česmičkog) i Medicija.²⁹

Višeslojnost identiteta: plemstvo

Opet valja napomenuti kako je identitet vrlo kompleksan, fluidan i višeslojan te njegovo poimanje jednim dijelom ovisi i o društvenom statusu. Uzmemo li kao primjer velikaša Nikolu VII. Zrinskoga, možda ćemo primijetiti jaču izraženost njegova identiteta kao plemića nego kao pripadnika neke etničke skupine. Jednom velikašu važnije je osigurati stabilan plemićki status i posjede, pri čemu se umrežuje u širu zajednicu sebi sličnih velikaša.³⁰ Da se radi o multietničkoj zajednici, govori nužnost poznavanja različitih jezika poput latinskog, mađarskog, njemačkog i hrvatskog, a po mogućnosti i talijanskog. Slično kao kod prije spomenutih humanista, ovaj identitet funkcionira iznad ograničenja etniciteta jer se temelji na zajedničkim, ali ekskluzivnim vrijednostima viših društvenih slojeva (poput latinske klasične naobrazbe ili plemićkog statusa), a utjecaj plemića osjeća se izvan granica njihove države. Ovo prvenstveno vrijedi za magnate koji djeluju u puno široj zajednici i u usporedbi sa srednjim ili nižim plemstvom, doseg njihovih društvenih veza i utjecaja je veći. Tako se oni ženidbom i prijateljstvima umrežuju s drugim, primjerice mađarskim, njemačkim ili češkim plemstvom.³¹ Plemstvo jugoistočne i srednjoistočne Europe posebice povezuje sličan povijesni i politički položaj granice³² pa se feudalski „naših krajeva” poistovjećuju s ulogom „predziđa kršćanstva”, odnosno *branitelja Europe od tatarskih i turskih navala*, a sličnu perspektivu ima mađarsko i poljsko plemstvo.³³ Ti feudalski imaju istu ekonomsku i vojnu ulogu³⁴ zadržavajući srednjovjekovnu važnost vojne obveze koja u zapadnoj Europi zbog pojave *vojne revolucije* i društvenog razvoja gubi na važnosti.³⁵ Zbog stalne ratne situacije razvoj na *Granici* ide u *drugom smjeru*³⁶ te zajednica suočena s opasnošću ne razvija nove sustave, već se čvršće drži starih.

²⁸ Sándor Bene, „Uvodna studija” u Juraj Rattkay, *Spomen na kraljeve i banove kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, 2. izd., prevela Zrinka Blažević, bilješkama poratio Mijo Korade (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016), 3.

²⁹ Ivana Prijatelj Pavičić, *Schiavoni- Umjetnici, nacija, ideologija* (Zagreb: Jesenski i Turk, 2018), 42-43.

³⁰ Nataša Štefanec, *Heretik njegova veličanstva* (Zagreb: Barbat, 2001), 59.

³¹ Ibid., 116-131.

³² Drago Roksandić, *Triplex Confinium ili O granicama i regijama hrvatske povijesti 1500-1800*. (Zagreb: Barbat, 2003), 13.

³³ Gross, „O integraciji hrvatske nacije,” 177.

³⁴ Ibid.

³⁵ Štefanec, *Heretik njegova veličanstva*, 133-135.

³⁶ Ibid.

Velikaš dakle nije nužno usko vezan za lokalnu zajednicu i u njoj afirmirane identitete, već s plemićkim identitetom kao takvim, iako zadržava određene značajke lokalnog i etničkog identiteta. U ovom kontekstu korisno je navesti poznati citat Nikole VII. Zrinskog – *nisam zadnji Hrvat, još k tome Zrinski!*³⁷ Izreka ukazuje na izraženu svijest o porijeklu, no nužno ne isključuje identificiranje na još jedan način.³⁸ Ban Nikola VII. Zrinski u djelu *Opsada Sigeta* za svoga brata Petra (koji je poznat i iz zrinško-frankopanske urote) piše kako je, prevedemo li tekst s mađarskog, on njegov *hrabri brat, i Mađar i Hrvat koji uistinu voli (...) svoju domovinu*.³⁹ Sándor Bene ipak postavlja pitanje koliko su okviri njegove domovine, ili možda sama domovina, fleksibilni.⁴⁰

Zbog stabilnog banovanja spomenutog Nikole VII. Zrinskog i povoljnih prilika u borbi protiv Osmanlija, u to se vrijeme opaža jačanje državno-pravne samosvijesti hrvatskih staleža, a pod Nikolinim patronatom stvara se i *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* Jurja Rattkayja.⁴¹ Tamo je izrazito istaknuta propagandna poruka i politička agenda vezana za poziciju staleža i njihovu afirmaciju u sklopu unije s Ugarskom i Habsburškom Monarhijom.⁴² Rattkay u *Predgovoru* poziva *nacionalnu zajednicu* na djelovanje,⁴³ a obraća se *slavnim staležima i redovima*⁴⁴ jer samo oni s plemićkim statusom čine *populus, političku naciju*.⁴⁵ Na takav *hrvatski politički narod* Mirjana Gross se, citirajući *Danicu ilirsku*, referira kao na *narod bez narodnosti*, odnosno *bez nacionalne svijesti* u modernom smislu jer feudalac nije osjećao povezanost s ostalim pripadnicima etničke zajednice koju čine seljaci i građani, nego on svoju domovinu voli i percipira *kao područje imanja svojih klasnih drugova i kao 'kraljevstvo'* u teritorijalnom i političkom smislu.⁴⁶ Promoviranje Rattkayjeve nacije stoga nije podrazumijevalo emancipaciju nižih slojeva društva, već se fokusiralo na stalešku političku elitu. Plemićki identitet (vezan uz pojašnjene specifičnosti) i pučki identitet (povezan uz tzv. *narodnu kulturu*) često nisu usklađeni te staleški identiteti više razdvajaju nego spajaju. Ipak, zbog političkog djelovanja plemića i posjedovanja velikih imanja, oni izravno utječu na lokalnu zajednicu koja obitava na teritoriju njihove nadležnosti.⁴⁷

³⁷ Bene, „Uvodna studija,” 94-95.

³⁸ Ibid., 95.

³⁹ Ibid., 87.

⁴⁰ Ibid., 95.

⁴¹ Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, 342.

⁴² Ibid. 291.

⁴³ Bene, „Uvodna studija,” 59-60.

⁴⁴ Juraj Rattkay, *Spomen na kraljeve i banove kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, 2. izd., prijevod Zrinka Blažević, bilješkama poratio Mijo Korade, uvodna studija Sándor Bene, (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016), 114.

⁴⁵ Valentina Janković, „Origins and Reflections of the Identities of Croatian Nobility during the Eighteenth century in the Social and Cultural Environment of Early Modern Europe,” *Review of Croatian History* 13/1 (2017): 55.

⁴⁶ Gross, „O integraciji hrvatske nacije,” 177.

⁴⁷ Janković, „Origins and Reflections of the Identities of Croatian Nobility,” 55.

Društvena mobilnost kao identifikacijsko obilježje

Također, valja u kratkim crticama ukazati i na mogućnost (ili nemogućnost) društvene mobilnosti. Drugačije rečeno, postavlja se pitanje koliko je društvena struktura bila fiksna, odnosno koliko je bio lagan prelazak iz jednog društvenog položaja u drugi. U 17. stoljeću prilike kmetova se pogoršavaju te se javlja tzv. *drugo kmetstvo*. Odbjegli kmetovi (*coloni fugitive*) tada postaju čestom pojavom pa na sjevernim vlastelinstvima dolazi do nedostatka radne snage jer su brojni bjegovi s veleposjeda prema Vojnoj Krajini.⁴⁸ Nije bilo lako riješiti se kmetskog statusa, pogotovo jer su u ovome vremenu oni vezani za zemlju i nemaju slobodu selidbe pa rješenje svojeg statusa, koji ih muči, vide u bijegu. Na mjesto kmetova koji nedostaju doseljavaju se posebne skupine seljačkih podložnika – slobodnjaci ili libertini kojima su, da bi ih se potaknulo na doseljenje, nuđene povlastice. Doseljenici mogu, barem djelomično, i sami postavljati uvjete jer su, za razliku od kmetova vezanih za zemlju, oslobođeni nekih nameta i slobodni.⁴⁹ Ovdje se jasno vidi važnost pripisane pripadnosti grupi čijim se članom postaje rođenjem kao što je u ovom slučaju položaj slobodnjaka ili kmeta koji uvjetuje stupanj osobne slobode. Suprotna bi bila postignuta pripadnost koja se postiže tijekom života, primjerice definiranjem našeg profesionalnog ili političkog statusa. Nerijetko su ta dva aspekta povezana pa status u kojem se osoba nalazi uvjetuje što ona može postići. Tako kmetski ili libertinski status uvjetuje mogućnost postavljanja radnih i životnih uvjeta slobodnjaka na vlastelinstvima. Za Dalmaciju je pak karakteristična fleksibilnija društvena pokretljivost, naspram golemog „staleškog jaza” na sjeveru Hrvatske, - seljaci su vlasnici malog posjeda ili koloni te su neplemički stanovnici grada u opuštenijem društvenom položaju od svojih kolega sjevernjaka.⁵⁰ Princip suprotne promjene društveno-ekonomskog statusa, iz jedne „bolje” društvene kategorije u drugu manje slobodnu, događa se kada ratom osiromašeno kasnosrednjovjekovno niže plemstvo prelazi u slobodne seljake, ali i kmetove što se događa primjerice u Podravini.⁵¹

Etnički identitet u ranome novome vijeku

Od ostalih društvenih identiteta u „širim razmjerima” vrlo je zastupljen onaj temeljen na etničkoj pripadnosti, kao što bi to primjerice bio hrvatski etnički identitet. Definiranje etničkog identiteta u ranome novome vijeku kompleksan je, vrlo težak, a ponekad i nemoguć zadatak, posebice jer se radi o vremenu kada ljudi sami sebe promatraju i shvaćaju pretežno u socijalnim, religioznim i regionalnim, a ne u etničkim uvjetima.⁵² Ranonovovjekovna društva najče-

⁴⁸ Hrvoje Petrić, *Pogranična društva i okoliš: Varaždinski generalat i Križevačka županija* (Zagreb: Meridijani, 2012), 194.

⁴⁹ Ibid. 195.

⁵⁰ Gross, „O integraciji hrvatske nacije,” 178.

⁵¹ Petrić, *Pogranična društva i okoliš*, 165.

⁵² Nataša Štefanec, „Demographic Changes on the Habsburg-Ottoman Border in Slavonia (c. 1570-1640),” u *Akten Des Internationalen Kongresses Zum 150-Jährigen Bestehen Des Instituts Für Österreichische Geschichtsforschung, Wien 22.-25. 9. 2004.* (Wien: Oldenburg Verlag, 2005), 599.

šće su tradicionalne seljačke zajednice, a njihovi su *komunikacijski okviri* i *spoznajni horizonti* poprilično suženi i ograničeni.⁵³ Slaba prometna povezanost, sporost putovanja, geografske prepreke, vezanost seljaka za zemlju, neobrazovanost i općeniti način života dovode do izolacije i lokalizacije sela i zaselaka. Iako tada „svako selo” ima svoje običaje i specifičnosti, pučka kultura se povezuje i s elementima većih identitetskih sklopova poput etničkih skupina i nadskupina (Slaveni). Ipak, ostaje pitanje do koje se mjere lokalne zajednice povezuju s tim širim identitetima. Predmoderni etnički identitet fleksibilna je i fluidna kategorija,⁵⁴ a istraživanje njegovih razmjera u prošlim razdobljima kreće se na „terenu hipoteza”.⁵⁵

Hrvatski identitet, njegovo širenje i odnos sa slavonskim identitetom

Prije svega valja spomenuti hrvatski identitet koji postoji još od ranog srednjeg vijeka,⁵⁶ no on u ovome razdoblju nije bio sveprisutan i dominantan etnički identitet na hrvatskim prostorima, a zasigurno nije bio ni jedini. Prema Nevenu Budaku, do 16. stoljeća najvećim su ga dijelom nosili pripadnici srednjeg i nižeg plemstva.⁵⁷ Jezgra hrvatskog identiteta prostor je koji je osvojilo ili ugrožavalo Osmansko Carstvo pa se plemstvo zajedno s velikim brojem šireg stanovništva seli sa svojih „matičnih” prostora zbog osmanske opasnosti. Masovne migracije potaknute osmanskim prisutnošću kreću se prema sigurnijim područjima sjevera, Istri i Dalmaciji, ali i van granica današnje Hrvatske.⁵⁸ Migracije donose nove, do tada nezastupljene etničke identitete na navedena područja kao što je to u Kraljevstvu Slavonije. Hrvatsko plemstvo, kao glavni nositelj hrvatske samoidentifikacije, također se seli i dobiva nove posjede u Slavoniji ili nove službe na Krajini.⁵⁹ Tako se *hrvatsko ime* širi migracijama.⁶⁰ No, osim plemstva bježi i neplemenito stanovništvo grupirano pod nazivom *Slovinci*.⁶¹ Kajkavsko stanovništvo Slavonije pridošlice naziva imenom *Horvati* te pod tim pojmom objedinjuje i neplemenite seljake i građane s prostora srednjovjekovne Hrvatske koji, kako tvrdi Budak, nisu bili glavni nositelji hrvatske samoidentifikacije, ali su zbog geografskog podrijetla i jezika prozvani *Horvati*.⁶² Za 15. stoljeće Sekulić napominje određenu neodređenost poimanja identiteta u Slavoniji čije se stanovništvo još naziva i *Slovincima*.⁶³ Postavlja se

⁵³ Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi,” 329.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid., 337.

⁵⁶ Džino, „Novi pristupi izučavanju ranog hrvatskog identiteta”

⁵⁷ Budak, „Hrvatski identitet,” 4.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Neven Budak, „Utjecaj migracija na promjene etničke (samo)identifikacije na prostoru srednjovjekovne Slavonije,” preveo Saša Vuković, *Pro tempore* 15 (2020): 81.

⁶⁰ Idem., „Hrvatski identitet,” 4.

⁶¹ Idem., „Utjecaj migracija,” 79.

⁶² Ibid., 80.

⁶³ Sekulić, „Pojam identiteta,” 35.

pitanje ima li slavonski *Slovinac* neke svoje *slovinске* specifičnosti ili se radi o pojmu koji se odnosi na generalni pojam Slavena.⁶⁴ Iako identitet slavonskog stanovništva nije do kraja razjašnjen, domicilno stanovništvo Slavonije ima zaseban govor (kajkavsko narječje), latiničnu tradiciju pisanja i književnosti te posebne staleže. Za razliku od toga, hrvatski identitet dolazi s doseljencima čakavskog narječja,⁶⁵ a na prostoru Primorja postojala je i glagoljaška tradicija.⁶⁶ Razlikuju se i državni simboli poput grbova pa je tako Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije imalo grb s tri leopardove glave (današnji grb Dalmacije).⁶⁷ U Slavonskom Kraljevstvu postojao je poseban slavonski grb koji je još u 17. stoljeću grb zajedničkog (slavonsko-hrvatskog) sabora.⁶⁸ Svjesnost razlike u identitetima može se opaziti, između ostalog, u već spomenutom imenu (u ovom slučaju prezimenu) *Horvat*,⁶⁹ što znači onaj iz Hrvatske – s prostora preko Kupe,⁷⁰ koji nastaje kao kajkavska inačica imena *Hrvat*. Pitanje je jesu li se i do koje mjere *Horvati* sami poistovjećivali s ovim etnonimom ili su s tim prezimenom završili kada su ih habsburški popisivači, zbog vlastite predodžbe, tako zapisali.⁷¹ Međutim, jasno je da hrvatsko ime prodire na slavonske prostore na kojima prije nije bilo učestalo.⁷²

Razlika identiteta Kraljevstva Hrvatske i Kraljevstva Slavonije postoji, no odnosi između Hrvata i *Slavonaca* potpuno su se promijenili tijekom sedamdesetak godina osmanskih osvajanja.⁷³ U 17. te posebice u 18. stoljeću u zapadnim dijelovima srednjovjekovne Slavonije⁷⁴ mijenja se ime jezika i naroda.⁷⁵ S vremenom su termini *Slavonija* i *slavonski* postepeno premješteni prema sjeveru i istoku, na prostor koji podrazumijevaju i danas. U vrijeme ranonovijekovnih pisaca poput Belostenca upotreba i točan doseg termina *hrvatski* i *slavonski* još se nije ustalila.⁷⁶ U pjesmarici *Chitara octochorda*, od izdanja 1701. *latinsko-sla-*

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi,” 346.

⁶⁶ Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, 142.

⁶⁷ Filip Šimunjak, „Slavonska Vojna krajina 1577. godine – prilog demografskom istraživanju krajiške vojske na prostoru Slavonije – unutarnje i vanjske migracije, imenska struktura i širenje hrvatskog identiteta,” *Podravina* 20/40 (2021): 37.

⁶⁸ Ibid., 47.

⁶⁹ Branimir Brgles, „Prezime *Horvat* u pisanim vrelima,” *Hrvatski jezik* 7/3 (2020): 18-20.

⁷⁰ Štefanec, „Demographic Changes,” 573.

⁷¹ Šimunjak, „Slavonska Vojna krajina,” 47.

⁷² Ibid., 48.

⁷³ Budak, „Utjecaj migracija,” 83.

⁷⁴ Prostorni obuhvat toga teritorija donosi Hrvoje Petrić koji kaže kako: „U 15. stoljeću Regnum Schlavoniae obuhvaća prostor Zagrebačke, Varaždinske, Križevačke, Dubičke, Sanske, a čini se i Virovitičke županije. U 16. stoljeću je došlo do promjena pa je Kraljevina Slavonije obuhvaćala samo Zgrebačku, Varaždinsku i ostatke Križevačke županije.” *Pogranična društva i okoliš* (Samobor: Meridijani, 2012), 211.

⁷⁵ Budak, „Utjecaj migracija,” 86.

⁷⁶ Ibid., 83.

vonske pjesme koje pjeva slavonski puk do 1721. promijenile su se u *latinsko-hrvatske pjesme koje pjeva hrvatski puk*.⁷⁷ Promjena u samoidentifikaciji stanovnika prostora zapadne srednjovjekovne Slavonije prema Budakovu je tumačenju rezultat jačanja povezanosti sa srednjovjekovnom Hrvatskom (što je započeto još u srednjem vijeku s plemićima koji imaju imanja u oba područja), miješanja populacija uzrokovanih migracijama te stvaranja jezične mješavine različitih narječja (iako i dalje prevladava kajkavski).⁷⁸ Ovdje Budak vidi predmoderni proces nacionalne integracije kada se Slavonci, doduše ne potpuno bez otpora, počinju nazivati *Hrvatima*, a imenu svog kraljevstva dodaju naziv *Hrvatska* te su uz to prigrlili povijest srednjovjekovne Hrvatske i srednjovjekovnih hrvatskih kraljeva kao vlastitu.⁷⁹ Ovaj se proces odvija „odozgo” objedinjavanjem sabora i ujedinjenjem plemstva kao „političke nacije” te „odozdo” stvaranjem zajedničkog jezika, kontaktima zagrebačkog i ozaljskog književnog kruga.⁸⁰

Identiteti uskoka, prebjega i Vlaha s osmanskih područja

Osim migracija stanovnika hrvatskog identiteta, dolazi i do migracija drugih zastupljenih skupina, generalno grupiranih pod nazivima kao što su prebjeci ili uskoci, koji sugeriraju prirodu njihova dolaska. Značajan dio prebjega ostaje na graničnim područjima Vojne krajine. Tamo se militariziraju i formiraju identitete tipične za društva pograničnih područja, gdje su neprestani sukobi, anarhija i nered onemogućili stabilan razvoj poljoprivrede i ekonomije. Na granici su autoritet i regulacija države slabiji, a okolnosti pune nesigurnosti i neprijateljstva. Jedan od identiteta koji se tada formira je i uskočki, a vjerojatno su najpoznatiji Senjski uskoci. Radi se o etnički raznolikoj zajednici u koju se ljudi priključuju iz različitih razloga. Kršćanske prebjegce s osmanskih područja gorljivo interesira uloga branitelja kršćanstva, vojne dezertere možda zanima samostalnost, pustolove avantura, a demobilizirani i sustavu nepotrebnosti bivši vojnici ne žele se vratiti teškom seljačkom životu.⁸¹ Ekonomske prilike, trenutni politički zahtjevi njihovih gospodara, običaji, savezništva i neprijateljstva dovode do uspostave posebnog društvenog ustroja (određeni stupanj autonomije i samoorganizacije, pljačkaška ekonomija, čvrst kodeks časti) te pokazuju na koji se način zajednica prilagođava turbulentnim okolnostima u kojima živi.⁸² Mlečani smatraju kako uskoci žive u divljačkom svijetu izokrenutih vrijednosti gdje se one koji ne pljačkaju tretiraju kao kukavice, a najčasnijima i najzaslužnijima u zajednici smatraju se one obitelji koje mogu dokazati da su njihovi predci među prvima junački (i često brutalno) ubijeni u borbama s mrskim im neprijateljima *Turcima*.⁸³ Raširenost nasilja u tamošnjoj

⁷⁷ Ibid., 86.

⁷⁸ Ibid., 87.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Catherine Wendy Bracewell, *Senjski uskoci: piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću* (Zagreb: Barbat, 1997), 79-81.

⁸² Ibid., 173.

⁸³ Ibid., 168-169.

kulturi dovodi do prihvaćanja vrijednosti koje veličaju ratnu slavu i čast (uz naglašavanje osвете), kodeks časti više cijeni „junačku smrt” u bitki negoli od starosti.⁸⁴ U neizvjesnim društvenim prilikama u kakvima žive uskoci izražena je kolektivna odgovornost i „čuvanje svojih” ljudi čak i nakon smrti.⁸⁵ Uskočki kodeks ponašanja drugima izvan tog mentaliteta je čudan, dapače brutalan i neprirodan, kao što je vidljivo iz mletačkog opisa, ali velesile ga zbog iznimnog ratnog potencijala koriste u graničnom ratovanju i za to ga smatraju sasvim prikladnim.⁸⁶

Uskocima se, u prvoj polovici 16. stoljeća, nazivaju i Vlasi (npr. Žumberački uskoci ili Vlasi).⁸⁷ Njih se pak posebice na mletačkim područjima naziva i Morlacima te se radi o zajednici koja je usko povezana, iako ne nužno, s Vojnom krajinom gdje imaju poseban status. Jasnog odgovora na pitanje tko su uopće Vlasi nema, već se radi o brojnim teorijama. Hrvatska enciklopedija napominje više značenja imena Vlah. Jedno označava stranca, došljaka, seljanina, kao što je to u Dubrovniku i Dalmaciji (Vlaj).⁸⁸ Drugo pak značenje usko je povezano uz etnicitet, najčešće stočara s dinarskih planinskih prostora.⁸⁹ U 16. stoljeću stanovnici koji dolaze s osmanskog teritorija, pogotovo ako dolaze u organiziranim grupama, često su pri prelasku granice bili generalno klasificirani kao Vlasi neovisno o njihovu „etničkom” podrijetlu.⁹⁰ Njihov identitet tada je ponajviše vezan uz poseban društveni položaj i pripadajuća prava i povlastice koje idu uz to ime.⁹¹ Povlastice mogu biti oslobođenje od *nameta*, *rabota* i *sličnih tereta*⁹² ili samouprava (sela imaju svoje kneževe, a kapetanije biraju svoje velike suce).⁹³ Osim povlastica imaju i obveze kao što je vršenje vojne službe.⁹⁴ Vojnom obvezom na prostoru Vojne krajine formira se status seljaka-vojnika koji to praktički postaju rođenjem, a koji je za Habsburgovce isplativ način održavanja velike vojske.⁹⁵ Davanje *vlaških prava* dovodi i do *unutrašnje kolonizacije* predjela koji su opustošeni u ratu, a oporavlja se i razorena privreda vojnokrajinskih sustava.⁹⁶ Naseljenim Vlasima nudi se zemlja

⁸⁴ Ibid., 169.

⁸⁵ Ibid., 170.

⁸⁶ Ibid., 168-173.

⁸⁷ Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik: Rana krajiška društva (1545-1754.)* (Zagreb: Naprijed, 1997), 52.

⁸⁸ *Hrvatska enciklopedija - mrežno izdanje*, s. v. „Vlasi,” <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65061> (posjet 31. 3. 2022).

⁸⁹ Roksandić, „Dinarski Vlasi,” 5-19.

⁹⁰ Štefanec, „Demographic Changes,” 568.

⁹¹ Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi,” 344-345.

⁹² Drago Roksandić, *Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana* (Zagreb: Vjesnik, 1991), 24.

⁹³ *Hrvatska enciklopedija - mrežno izdanje*, s. v. „Vlaški statuti,” <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65083> (posjet 28. 8. 2022).

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Štefanec, *Heretik njegova veličanstva*, 135.

⁹⁶ Roksandić, *Srbi u Hrvatskoj*, 23.

čime ih se veže za vojnokrajiški sustav jer njihov status i zemlja ovise o tome hoće li ih u ratu obraniti ili ne.⁹⁷

Dolazak novog vlašskog stanovništva može se pratiti u popisima koji nude imena i donekle prezimena vojnika prisutnih na habsburškoj Vojnoj krajinu. Istraživanje Nataše Štefanec pokazuje kako vojnici 1577. u velikoj većini imaju tipična *novozavjetna* imena poput imena Marko, Luka, Ivan i Juraj, a tek malen broj njih ima imena i prezimena izvedena od imena Vuk (Vukoslav, Vujin, Vuković, Vučić..), Radovan, Radmil i slično.⁹⁸ Suprotno tome, 1630. u vojnim je popisima zabilježen velik broj imena pridošlica s drugom tradicijom imenovanja te se javljaju imena poput Gvozdan, Prerad, Bogdan, Sava i slično.⁹⁹ Ta su imena povezana s dolaskom većih skupina Vlaha oko 1630. godine s područja unutrašnjeg Balkana na područje *Granice*.¹⁰⁰ Priljev novog vlašskog stanovništva može se promatrati i pomoću raširenosti novoštokavskog narječja. Novo stanovništvo sa sobom donosi novoštokavski govor na mjesta gdje je tipičan bio kajkavski kao što je vidljivo na primjeru Podravine gdje se kajkavski „potiskuje” prema sjeveru.¹⁰¹ Jezične varijacije nisu donosili samo Vlasi i Bunjevci sa štokavskim, već je s migracijama došlo i do širenja, ali i miješanja, čakavskog i kajkavskog, što se primjerice dogodilo među *Kranjcima*.¹⁰² Navedeni identiteti funkcioniraju vrlo dinamično i fleksibilno. Primjerice, na pograničnim područjima se, prema Dragi Roksandiću, u 16. i 17. stoljeću često događaju prelasci vlaških zajednica s jedne strane na drugu na tromeđi osmanskih, habsburških i mletačkih interesa.¹⁰³

Vlaške zajednice u izvorima se ponekad naziva i Srbima ili Rašanima (*Serviani seu Rasciani*).¹⁰⁴ Srpsko-raška poveznica sugerira *vezanost vlaških pravoslavnih skupina za širi srpski predmoderni etnokulturni korpus*.¹⁰⁵ Stvar je još kompliciranija jer su ponekad vlaške i raške atribucije pridavane katolicima (Bunjevci),¹⁰⁶ a postoje i zasebne skupine romanskih Vlaha poput onih naseljenih u 16. st u Obrovcu.¹⁰⁷ Pitanje postojanja zasebnog vlašskog identiteta u ranome novome vijeku nije razriješeno do kraja. Bracewell napominje postojanje zasebnog romanskog (srednjevjekovnog) identiteta kolonista,¹⁰⁸ dok Roksandić ističe kako je raspoznavanje Vlaha od okolnog slavenskog stanovništva

⁹⁷ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, 53.

⁹⁸ Štefanec, „Demographic Changes,” 575.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Ibid., 576.

¹⁰¹ Lončarić, Mijo, „Osvrt na kajkavski i štokavske govore Reke kod Koprivnice,” *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 44/1 (2018): 302-307.

¹⁰² Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi,” 355-356.

¹⁰³ Roksandić, „Dinarski Vlasi,” 16.

¹⁰⁴ Idem., *Srbi u Hrvatskoj*, 20.

¹⁰⁵ Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi,” 357.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Bracewell, *Senjski uskoci*, 30-31.

¹⁰⁸ Ibid.

u ranome novome vijeku otežano jer se i okolno slavensko stanovništvo, poput srpskih masa u Osmanskom Carstvu, približava vlaškim obrascima ponašanja i ustroja.¹⁰⁹ Zasigurno, ove su migracije primjer kompleksnosti i ograničenosti istraživanja predmodernih etniciteta, posebice u ovom dinamičnom okruženju.

Razlike u društvenim ustrojima starosjedioca i Vlaha

Došljaci i starosjedioci razlikuju se po društvenoj organizaciji. Promotrimo li prostor Like i Krbave, ali i širi prostor Krajine od Jadrana do Kupe, još početkom 18. stoljeća postoje dva različita tipa društva. Jednu skupinu čine *stari habsburški podanici (katolici)*.¹¹⁰ Radilo se o starosjediocima ili doseljenicima s obližnjih vlastelinstava (npr. iz Vinodola, područja oko Kupe i Gorskog Kotara, a iz današnje Slovenije, odnosno tadašnje Kranjske) koji tvore agrarne zajednice povojničenih seljaka, a manjim dijelom ima i sitnog plemstva koje služi u Krajini.¹¹¹ Generalno su grupirani pod nazivom *Hrvati* iako među njima ima i drugih doseljenika.¹¹² Njihove obitelji sličje srednjoeuropskom tipu nuklearnih/inokosnih obitelji tog vremena, a tradicijska kultura postala im je granična u pravom smislu tek nakon doseljavanja.¹¹³ Među njima su se prožimali utjecaji dinarske, jadranske, panonske i istočnoalpske kulturne sredine.¹¹⁴ Primjerice, tu je heterogena skupina Kranjaca sačinjena od kranjskih starosjedioca, potomaka hrvatskih izbjeglica i asimiliranih uskočko-vlaških prebjega (koji su se u prijašnjim razdobljima, bježeći od Osmanlija, doselili u Kranjsku), a ima i kočevskih Nijemaca.¹¹⁵

S druge strane, Vlasima su bili smatrani *nositelji patrijarhalno-pastoralne kulture dinarskog (kulturnog) areala* te je tako bilo nazivano sve stanovništvo u Generalatu koje je potjecalo od starijih i novijih prebjega s osmanskoga područja neovisno o vjerskoj pripadnosti.¹¹⁶ U 16. stoljeću ovaj termin označava *stočara-kolonista* vezanog uz transhumantno stočarstvo, specifične običaje i kulturu te posebnu organizaciju zajednice.¹¹⁷ Među te doseljenike spadaju *shizmatični Vlasi* (pravoslavci) i Bunjevci koji su katolici, iako specifični.¹¹⁸ Govorili su novoštokavskim govorom te su imali prepoznatljive kulturne osobine kao što je kultura *mrkog sukna i gusala*, a imali su posebnu društvenu strukturu i organizaciju (knežine) te značajke proširene obitelji koju je Karl Kaser prepoznao, a Šarić preuzeo, kao *zapadnobalkanski tip*.¹¹⁹ Takav tip „na-

¹⁰⁹ Roksandić, „Dinarski Vlasi,” 16.

¹¹⁰ Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi,” 343.

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Ibid.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Ibid., 344.

¹¹⁵ Ibid., 352-354.

¹¹⁶ Ibid., 344.

¹¹⁷ Bracewell, *Senjski uskoci*, 30.

¹¹⁸ Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi,” 348.

¹¹⁹ Ibid., 344.

rodne kulture” djelomično se razvija u *zoni plemenskih društva* koja počiva na razgranatom stvarnom ili fiktivnom srodstvu i manjim, zatvorenim zajednicama koje funkcioniraju na određenom stupnju samouprave.¹²⁰ Ponašanje je tamo određeno i kontrolirano nepisanim kodeksima, običajnim pravom (tajni svjedok, Božji sud i sl.) i mehanizmima poput pobratimstva, ponegdje i krvne osvete, a jaka je i usmena književnost koja prenosi mitove i simbole o slavnoj prošlosti, precima i junacima gdje se posebice ističu virilnost i autonomija.¹²¹

Etnokonfesionalni identiteti

Valja ponovo spomenuti kako je vjerski identitet vrlo značajan za općenito razumijevanje identiteta u ovome povijesnom razdoblju. U 16. i 17. st imperijalna sučeljavanja povezana s vjerom dovode do sve čvršćeg i snažnijeg poistovjećivanja s vlastitim vjerskim identitetom.¹²² Od sredine 16. stoljeća sve je izraženiji etnokonfesionalizam, odnosno spajanje etničkih i religijskih identiteta u jednu cjelinu.¹²³ Promotrimo li popis stanovništva Like i Krbave iz 1712/14., vidjet ćemo kako i habsburške vlasti kao prvi i najvažniji kriterij pri podjeli stanovništva uzimaju vjersku (konfesionalnu) pripadnost, dok se etničke atribucije, ako se uopće spominju, ne koriste za „etničku” podjelu.¹²⁴

Procesi katoličke obnove i obnove Srpske Crkve u Osmanskom Carstvu uvelike potpomažu etnokonfesionalizaciju.¹²⁵ Pečka patrijaršija uspostavlja se 1557. te postaje vrhovni pravoslavni autoritet na južnoslavenskim područjima, stječući pritom veliku „etnoapsorpcijsku moć”.¹²⁶ Tako se *srpstvo*¹²⁷ u ovom povijesnom razdoblju ponajviše poistovjećivalo s pravoslavljem (*fide serviana*) jer svi pravoslavci koji obitavaju pod nadležnošću Pečke patrijaršije, neovisno o njihovom „eticitetu”, pripadaju Srpskoj Crkvi.¹²⁸ Patrijaršije su po svom ustroju općenito partikularnije, što znači da imaju izraženiji vlastiti etnokulturni krug i jače su povezane s vlastitim srednjovjekovnim crkvenim i državnim

¹²⁰ Sima Ćirković, *Srbi među evropskim narodima*, prev. Ante Bašić (Zagreb: Golden marketing – tehnička knjiga, 2008), 160-161.

¹²¹ Ibid.

¹²² Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi,” 340.

¹²³ Ibid., 341.

¹²⁴ Ibid., 360.

¹²⁵ Ibid., 341.

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Marko Šarić spominje vjeronaučki priručnik, u narodu poznat kao *Vopros*, kojeg je sastavio krbavski (korenički) protoprezbiter Stojan Šobat 1772. Važnost rječnika Šarić vidi u tome što unutar njega postoje dva tumačenja srpstva koja se javljaju na razmeđi epoha. Prvo je „staro” tumačenje koje Srbina prije svega veže uz pojam kršćanina: *Az jesm čelovjek, Serblin, hristianin*, dok drugo tumačenje sugerira „novo” shvaćanje pojma koje ga u ovom kontekstu povezuje uz rod, jezik i zajedničko podrijetlo te se jasno izdvaja tek krajem ranoga novoga vijeka: *Vopros: Po čemu zoveš se Serblin? – Otvjet: Zovem se po rodu i slovu onih ljudi od kojih proishodim, a koji imenuju se Serbli. Predmoderne etnije u Lici i Krbavi* (Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2009), 341-342.

¹²⁸ Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi,” 341.

tradicijama.¹²⁹ I pravoslavni i katolički identitet koegzistiraju na malom i sukobima nabijenom prostoru zbog čega interkonfesionalne suprotnosti dolaze do izražaja, a kao rezultat pojačava se razlikovanje identiteta te naposljetku dolazi do polarizacije.¹³⁰ Tako u 17. stoljeću hrvatsko ime, uz prethodna političko-teritorijalna, staleška i etnička značenja, poprima konfesijsko (katoličko) obilježje primjerice u Karlovačkom generalatu.¹³¹ Povezivanje etničke i katoličke identifikacije i njihovo učvršćivanje ne događa se samo na ovim prostorima, nego se javlja i na drugim granicama u ranom novom vijeku, primjerice u Španjolskoj, Poljskoj ili Irskoj.¹³² Ipak, integrativna funkcija katoličanstva kod seljaka (u smislu postavljanja temelja nacionalnoj integraciji) slabija je naspram uloge pravoslavlja kod srpskog seljaka.¹³³ U katoličkoj zajednici „partikularni” etnokonfesionalizam nije mogao biti prisutan na isti način jer je Katolička crkva nakon Tridentskog sabora ujednačena i podložna Rimu, ali ipak se događa *duhovnokulturna homogenizacija katoličkih zajednica*.¹³⁴

Zanimljivo je i da katolička strana preuzima ilirski idejni sklop pokušavajući institucionalno i dogmatski učvrstiti i proširiti utjecaj posttridentske Katoličke Crkve i pape. S tim se ciljem stvara ilirska misija te papa Urban VIII. proširuje *Ilirski isusovački kolegij* u Loretu gdje se „regrutira” 28 *Ilira* s područja dalmatinskih biskupija, Bosne, Srbije, Makedonije, Albanije i Bugarske.¹³⁵ Zagovornike ovog vrlo rasprostranjenog reformnokatoličkog ilirizma zanimaju dvije stvari: oslobađanje balkanskih kršćana od Osmanlija (čemu pomaže i *franjevačka rekonkvista*¹³⁶) i njihovo „pokatoličenje” jer je većina kršćana u balkanskoj Turskoj pravoslavne vjeroispovijesti.¹³⁷ Na dijelovima teritorija postignuta je unija s pravoslavnim stanovništvom te nastaju tzv. grkokatolici ili unijati. Njihov identitet doduše nije „čisto” katolički jer se miješaju značajke katoličke konfesije i istočne tradicije. Njihov primjer ukazuje na to da je, u reformacijskoj Europi, ovakva vrsta identiteta vezana uz političke konotacije (kao što je odanost određenom autoritetu), a ne isključivo kulturno-simbolički vjerski sklop.

Utjecaj geopolitike i granice na identitete

Dakle, radi se o dinamičnoj etnokonfesionalnoj izmiješanosti ovoga prostora u ranome novom vijeku koja je neodvojiva od imperijalnih strategija i konstrukcija granica i regija.¹³⁸ Roksandić ukazuje kako je *problem povijesti granica i*

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Ibid. 342.

¹³¹ Ibid., 343.

¹³² Ibid. 342.

¹³³ Gross, „O integraciji hrvatske nacije,” 178.

¹³⁴ Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi,” 342.

¹³⁵ Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, 216.

¹³⁶ Roksandić, *Srbi u Hrvatskoj*, 36.

¹³⁷ Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, 340.

¹³⁸ Roksandić, *Triplex Confinium*, 13.

regija jedan od temeljnih problema hrvatskog ranonovovjekovlja zbog povijesnog trajanja višegraničja.¹³⁹ Granicu treba shvatiti kao mjesto sučeljavanja različitih političkih, društvenih, kulturnih, vjerskih i sličnih sustava, ali granica ujedno, zbog udaljenosti od središta moći, poprima periferni karakter. Poznat je dio misli Charlesa Tillyja, koja je osobito značajna za ranonovovjekovne imperije, kako *rat stvara državu*, na što se Roksandić nadovezuje da na prostora periferije rat dovodi do *marginalizacije i barbarizacije*.¹⁴⁰ Postojao je veći broj višegraničja na ovim prostorima kroz povijest, ali jedno je istaknutije od drugih, a to je, naravno, granica utjecaja i vlasti između Mlečana, Osmanlija i Habsburgovaca.¹⁴¹ Međunarodnim verificiranjem granica stvorena je i točka na kojoj se te tri velesile dodiruju – *Triplex confinium*.¹⁴² Upravo je problematika granica prema Roksandiću razlog specifičnih društveno-povijesnih i etnonacionalnih segmentacija, fragmentacija i regionalizacija u srednjoistočnoj i jugoistočnoj Europi kojoj pripada i hrvatski povijesni prostor.¹⁴³ U više je navrata u ovom radu spomenuto kako granične pozicije utječu na formiranje i percepciju identiteta. Tako plemstvo sebe vidi kao predziđe kršćanstva, razlike i značaj etnokonfesije se produbljuju, a dolazi i do migracija stanovnika i identiteta poput onog hrvatskog.¹⁴⁴ Granice se u ratovima i sukobima stalno mijenjaju pa se stanovništvo pod ugrozom seli, dok se na ispražnjenom prostoru naseljavaju oni koji traže zemlju.¹⁴⁵ Mase islamskog stanovništva pritom su često uništene ili zasušnjene, no sužnjevi su nerijetko postajali i kršćani (češće pravoslavni) ako se nisu dali nagovoriti na seobu pod habsburšku ili mletačku vlast.¹⁴⁶

Do velikih demografskih promjena dolazi nakon Bečkog rata (1683.-1699.) kada se povlače Osmanlije, a muslimansko stanovništvo ima dvije opcije – ili se s osmanskim krajiškim snagama povući prema Bosni ili preći na kršćanstvo (katoličanstvo).¹⁴⁷ Pokrštenici su se nazivali i *novokršćanima* (*neochristiani*, *neofiti*), ali u lokalnom govoru ostali su zapamćeni kao *Turci*.¹⁴⁸ Njihovo podrijetlo nije turkijsko, nego se većinom radi o islamiziranim Slavenima koji se pri prelasku na islam nisu nužno odrekli prijašnjeg načina života i svijesti o slavenskom podrijetlu prakticirajući *balkanski pučki islam*, odnosno mješavinu orijentalne i autohtone kulture (*čitali su Evanđelja, obrezivali djecu, vjerovali da je Muhamed bio Duh Sveti i pili vino čak i za vrijeme Ramazana*).¹⁴⁹ *Novopokrštenici* uvelike nisu bili prihvaćeni od ostalih prisutnih pa je

¹³⁹ Ibid., 13-14.

¹⁴⁰ Ibid., 130.

¹⁴¹ Ibid., 14.

¹⁴² Ibid., 16.

¹⁴³ Ibid., 11.

¹⁴⁴ Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi,” 338.

¹⁴⁵ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, 55.

¹⁴⁶ Roksandić, *Triplex Confinium*, 128.

¹⁴⁷ Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi,” 350.

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ Bracewell, *Senjski uskoci*, 35.

znatan dio zbog *pritisaka, prijetnji i nepravda* prebjegao u Bosnu i ponovo promijenio vjeru.¹⁵⁰ Prema demografskim podacima iz Like i Krbave, broj pokrštenih muslimana bio je u kontinuiranom padu te je do 1712. ostala samo trećina tih stanovnika.¹⁵¹

U tromeđi interesa imperijalnih sustava dolazi i do povezanosti s imperijalnim kulturno-civilizacijskim krugovima i njihovim identitetima (osmanjskim, habsburškim i mletačkim). To se najlakše može uočiti na primjerima turcizama, germanizama i talijanizama prisutnim u regionalnim govorima određenog kraja jer su imperijalni sustavi sa sobom donijeli i svoju kulturu, jezik, ali i „svoje ljude” pri upravljanju ovim krajevima. Dakle, upravom udaljenih „stranaca” ranonovovjekovni procesi poput institucionalizacije i birokratizacije dolaze izvana te prvenstveno u službi interesa carstava koje ih pokreću, zbog čega su uspostavljene institucije temeljene na kulturi i jeziku carstava, a ne „domaćih”. Tako će primjerice u dalmatinskim gradovima plemićko i građansko obrazovanje biti temeljeno na talijanskoj kulturi.¹⁵² Upravitelji također dolaze iz imperijalnih središta. Primjerice, habsburškom Vojnom krajinom upravljaju njemački vojni upravitelji i administrativno osoblje. Štefanec navodi kako je 1570-ih omjer njemačkih i domaćih upravitelja tvrđava bio 2:1 u korist Nijemaca.¹⁵³ S vremenom mogu doći i slavenski upravitelji, naravno oni sa znanjem njemačkog jezika. Također, nerijetko bi se njemački vojnici nakon godina službe i oženili u Vojnoj Krajini, a njihovi bi sinovi zadržali ne samo njihovo prezime, nego često i službu.¹⁵⁴ Krajiški generali, većinom Nijemci, dopuštaju pa čak i plaćaju protestantske propovjednike zbog čega se, iako u slaboj mjeri, širi i protestantski utjecaj.¹⁵⁵ Taj utjecaj, zbog povezanosti s njemačkim i ugarskim utjecajem, osjetan ponajviše u sjevernijim krajevima Međimurja i Ozlja,¹⁵⁶ no osmanska opasnost učvršćuje postojeće vjerske identitete te ne dopušta reformu u značajnijoj mjeri.¹⁵⁷ Širenje njemačkih, ali i drugih utjecaja, proizašlo je iz migracija iz mnogih drugih krajeva Habsburške Monarhije na depopulirano južno panonsko područje, čime je uskoro prevladalo mnoštvo različitih jezika, nošnji i običaja.¹⁵⁸

Interakcije i odnosi među različitim skupinama na granici

Kontakt među ovim različitim društvenim sustavima može produbiti osjećaj različitosti i povećati netrpeljivost.¹⁵⁹ *Stanovnici nizina*, poput onih iz urbanih

¹⁵⁰ Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi,” 351.

¹⁵¹ Ibid., 351-352.

¹⁵² Gross, „O integraciji hrvatske nacije,” 179.

¹⁵³ Štefanec, „Demographic Changes,” 569.

¹⁵⁴ Ibid.

¹⁵⁵ Roksandić, *Etnos, konfesija, tolerancija* (Zagreb: SKD Prosvjeta, 2004), 55.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Budak, „Hrvatski identitet,” 5.

¹⁵⁸ Budak, „Utjecaj migracija,” 77.

¹⁵⁹ Bracewell, *Senjski uskoci*, 32.

primorskih sredina, u 16. stoljeću s porugom su se odnosili prema planinskim stočarima kada bi se oni spustili u njihov kraj te tamo postoji percepcija *pastira* (Vlaha) kao neobuzdanih priprostih divljaka.¹⁶⁰ S formiranjem krajiških vojnih društava kontakti među ovim različitim kulturama postaju češći te starosjedioci i došljaci razvijaju specifičnu društvenu dinamiku gdje nesuglasice i trzavice i dalje nisu rijetkost. Doseljeničko militarizirano stanovništvo često formira neredovnu vojsku kojom pljačka okolne seljake i tako puni vlastiti džep i otima zemljišta.¹⁶¹ Također, dolazi do sukoba ratara i stočara zbog zemljišta/pašnjaka, a osim toga, prisutna je i svojevrsna ljubomora starosjedioca na povlastice koje uživaju Vlasi.¹⁶² Ipak, zbog svojeg ustroja i funkcije, Krajina je prostor raznovrsnih prekograničnih komunikacija ljudi, trgovačke robe i stoke.¹⁶³ U takvom sustavu odnosi među *‘ljutim’ protivnicima* nisu isključivo neprijateljski, već mogu biti i bliski i „srdačni”, naravno, u skladu s njihovim međusobnim interesima.¹⁶⁴ Tako su bosanski muslimani znali održavati veze sa „susjedima” kršćanima još za vrijeme osmanske uprave, a događalo se i da štite kršćane od *ispada drugih Turaka*.¹⁶⁵

Stvaraju se i posebne prakse poput pobratimstva ili ropstva za otkupninu koje uistinu ukazuju na kompleksnost graničarskih identiteta. Pobratimstvo, česta praksa kod Južnih Slavena, stvara fiktivno srodstvo (poput kumstva), a u pravilu povezuje slične pojedince, no na granici su zabilježeni i slučajevi pobratimstva između kršćana i muslimana.¹⁶⁶ Ono se među krajišnicima prakticiralo kao garancija sigurnosti te ukazuje kako su musliman-graničar i kršćanin-graničar bili možda čak „sličniji” jedan drugome negoli trećoj osobi njihova vjerskog identiteta koja ne živi u ovim okolnostima. Kako piše Roksandić, *na Krajini se dan i noć živi s osjećajem životne pogibelji te je tim veća potreba za obrascima ponašanja i sustavu vrijednosti koji će sve obvezivati*, a naročito protivnike.¹⁶⁷ Ipak, iako ih povezuje graničarski identitet, drugi ih njihovi aspekti poput konfesije razdvajaju. Pobratimstvo i slične prakse s jedne strane upućuju na, barem djelomičnu, fleksibilnost identiteta i postojanje tolerancije temeljene na zajedničkim interesima i dijeljenju istih vrijednosti. S druge pak strane upozorava na dubinu konflikta i „normalnost” agresije.¹⁶⁸

Ivan Marušić, mletački kapetan iz 17. stoljeća, *Krajinu* shvaća kao jedinstven prostor koji nadilazi granice imperijalnih sustava baš zato što tamoš-

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Roksandić, *Triplex Confinium*, 118.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Bracewell, *Senjski uskoci*, 35.

¹⁶⁶ Eadem., „Frontier Blood-brotherhood and the Triplex Confinium,” u *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*, ur Drago Roksandić i Nataša Štefanec (Graz: History Department Central European University Budapest, 2000), 29-31.

¹⁶⁷ Roksandić, *Triplex Confinium*, 118.

¹⁶⁸ Bracewell, „Frontier Blood-brotherhood,” 30.

nji obrasci ponašanja vrijeđe preko bilo koje od njezinih *granica* 'svjetova',¹⁶⁹ a ne odmažu ni strukturalne sličnosti vojnokrajiških uređenja svih imperijalnih sustava.¹⁷⁰ Imperijalne vlasti s vremenom također počinju raznovrsno stanovništvo Vojne Krajine promatrati kao jednu cjelinu (*krajiški narod/gräniz Vollkh*), kao što je na više mjesta zabilježeno u habsburškom popisu stanovnika Like i Krbave 1712./14.¹⁷¹ Ipak, ne može se govoriti o jedinstvenom društvu Vojne krajine sve do polovice 18. stoljeća i teritorijalizacije Vojne krajine jer do tada postoje različita krajiška društva Žumberačkog distrikta, Varaždinskog te Karlovačkog generalata, a svaki od njih ima zasebne uvjete i razvoj.¹⁷²

Osim krajiških specifičnosti, identiteti na ovoj razini općenito supostoje s drugima pa tako dolazi do razvijanja nekih zanimljivih odnosa. Primjerice Kranjci i Bunjevci često imaju *šaljiva* (*pa i ozbiljna*) *nadmetanja*.¹⁷³ Osim toga, one „druge” u „običnom” se govoru često generalizira i stereotipizira.¹⁷⁴ Stanovnici mletačkog dijela Istre generalizirani su kao *Benečani*, osmanski katolički (slavenski) podanici u Bosanskoj krajini (Pounje i Posanje) prozvani su *Mađarima*, a etnički raznolike muslimane s osmanskih teritorija izjednačavalo se s *Turcima*.¹⁷⁵ Također, izrazi kao što su Bunjevci, Kranjci i Vlasi postaju svojevrsnom porugom u nadmetanju „nas” i „njih” te kao takvi ostaju prisutni u zajednicama Like do danas.¹⁷⁶

Raznovrsno stanovništvo neki čak promatraju kao *heterogenu cjelinu*¹⁷⁷, što je na tragu prije spomenutih ideja o jedinstvenom krajiškom narodu. Tako senjsko-modruški biskup Martin Brajković 1702. opisuje *peterostruki narod* (*quinduplex populus*) Like i Krbave kojeg čine *Hrvati* (u užem smislu), *Vlasi* (u užem smislu), *Bunjevci*, *Kranjci* i *Turci*.¹⁷⁸ Novigradski biskup Giacomo Filippo Tomasini sredinom 17. stoljeća donosi sličnu podjelu istarskog stanovništva koje dijeli na pet etničkih skupina – *starosjedioci Talijani*, *starosjedioci Slaveni* (*Schiavi*), *doseljenici Morlaci*, *doseljenici iz Grada* (Venecija) i *doseljenici Furlani* i *Kranjci*.¹⁷⁹ I na istarskom su prostoru ratovi, bolesti i gospodarsko nazadovanje doveli do promjene etničkih i demografskih elemenata, a organizirane i proizvoljne migracije pridonose, doduše sporo, njezinoj reintegraciji, čime se etnička slika Istre uvelike finalizirala potkraj 17. stoljeća.¹⁸⁰

¹⁶⁹ Roksandić, *Triplex Confinium*, 117.-118.

¹⁷⁰ Ibid., 120.

¹⁷¹ Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi,” 360.

¹⁷² Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, 56.

¹⁷³ Petrić, *Pogranična društva i okoliš*, 237.

¹⁷⁴ Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi,” 353.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Kristina Vugdelija, „Lokalno, regionalno, etnički/nacionalno – Razine i čimbenici identifikacije na primjeru lovinačkog kraja,” *Senjski zbornik* 37/1 (2010): 289.

¹⁷⁷ Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi,” 346.

¹⁷⁸ Ibid.

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ Bertoša, Vrandečić, *Dalmacija, Dubrovnik i Istra*, 104.-105.

Dvostruki identiteti, asimilacija i akulturacija

U samim etnijama postoji još niz slojeva i podslojeva, a elementi različitih etnija počinju se ispreplirati.¹⁸¹ Različitim percepcijama identiteta stvaraju se dvojni identiteti poput onog u Ledenicama (Senjska kapetanija) čije stanovništvo neki suvremenici prepoznaju kao Hrvate, a neki kao Bunjevce.¹⁸² Dapače, identifikacija s jednim identitetom nužno ne isključuje povezanost s drugim. Fleksibilnost identiteta izražena je pri asimilaciji, odnosno akulturaciji stanovništva. Stanovništvo se, temeljem zajedničkih interesa, vjere, statusa (npr. u vojnokrajškoj službi) ili dijeljenja zajedničkih okolnosti, mjestimično počinje socijalno i kulturno integrirati kao što se to događa u Ledenicama kao jednom od najranijih primjera hrvatsko-vlaškobunjevačke integracije.¹⁸³ Kroz desetljeća se, kao dominantan identitet, uzdiže ili starosjedilački ili pridošli element. Hoće li zajednica zadržati svoju postojanost i posebnost najviše ovisi o tome koliko su gusto i kompaktno naseljeni njezini pripadnici i koliko su se održale društveno-kulturne institucije koje ju čine posebnom i prepoznatljivom.¹⁸⁴ Za etnokonfesionalne identitete to su, naravno, crkvene institucije, a tamo gdje nedostaje svećenika ili institucija općenito, stanovnici su se prebacivali s jednog kršćanskog obreda na drugi.¹⁸⁵ Tako na području Bosne, zbog ograničenosti katoličanstva i manjka svećenstva, zajednice prelaze na pravoslavlje koje u Osmanskom Carstvu ima državnu potporu.¹⁸⁶ Bunjevačke su se zajednice pri migracijama *raspršile i izmiješale s drugim katoličkim zajednicama, i pritom izgubile svoju vlašku društvenu organizaciju i kulturni predznak.*¹⁸⁷ Suprotno od toga, održanost pravoslavnog identiteta na mjestima gdje postoje manastiri, eparhije i sl. vidljiva je u popisima stanovništva Like i Krbave iz 1712./14. gdje omjer pravoslavnog i katoličkog stanovništva iznosi 71% : 29%.¹⁸⁸ Preobraćuju se i vlaške srpskoppravoslavne skupine na mletačkoj i habsburškoj strani. Tako su neki Vlasi u Vojnoj krajini „gubili” svoja narodna imena, mijenjali ih tipično novozavjetnima i uklapali se u domicilno stanovništvo prelaskom na katoličanstvo ili ženidbom. Zajednice se tako s vremenom povezuju u veće cjeline, pri čemu se do tada raštrkani i odvojeni identiteti transformiraju i homogeniziraju.

Pri tim novim transformacijama hrvatski se (proto)nacionalni identitet postupno uzdiže kao jedinstveni identitet na ovim prostorima, a na mjestima etnokonfesionalnih razlika uzdiže se i srpski (proto)nacionalni identitet kojem se priklanjaju pravoslani Vlasi. Mirjana Gross ističe kako je uključivanje *krajišnika-seljaka* u proces nacionalne integracije bilo otežano jer je tradicionalna društvena podjela u Krajini opstala dugo te vojna uprava imperijal-

¹⁸¹ Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi,” 339.

¹⁸² Ibid., 338.

¹⁸³ Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi,” 338-339.

¹⁸⁴ Ibid., 340.

¹⁸⁵ Bracewell, *Senjski uskoci*, 33.

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi,” 340.

¹⁸⁸ Ibid., 362.

nih sustava onemogućuje razvoj civilnog građanskog društva.¹⁸⁹ Tako su se tamošnji stanovnici razmjerno kasno uključili u proces integracije svojih nacija koje se sve više počinju kristalizirati.¹⁹⁰ Prema zanimljivom etnološkom istraživanju Kristine Vugdelije temeljenom na intervjuima koje ona provodi s današnjim ličkim stanovništvom, ostatci tradicionalne etnokonfesionalne podjele na katolike i pravoslavce u Lici bili su česti sve do Drugog svjetskog rata otkada se, prema iskazima intervjuiranih, razlikovanje „nas” i „drugih” jasno razdijelilo prema nacionalnoj razini identiteta na Hrvate i Srbe.¹⁹¹

(Proto)nacionalni identitet

Kao što smo vidjeli, sve do 19. stoljeća ovdje postoje brojni identiteti temeljeni na etničkoj ili teritorijalnoj pripadnosti, a samo neki od njih pojavljivali su se pod hrvatskim imenom.¹⁹² To bi na primjer bilo *hrvatsko srednjovjekovno plemstvo, hrvatsko stanovništvo Istre, Horvati u nekadašnjoj srednjovjekovnoj Slavoniji, Hrvati u književnosti i drugi*.¹⁹³ Važno je napomenuti kako upravo u ranom novom vijeku započinju, iako ne svugdje ravnomjerno,¹⁹⁴ procesi kojima se stvara moderna država (*staatswerdungsprozess*) pa se tako teritoriji, ali i ljudi, okupljaju uz pomoć zajedničkih institucija i zakona, a konstruira se i ideja o jedinstvu. Tijekom tih procesa dolazi i do isključivanja ili subordinacije različitih identiteta pred onim nacionalnim.

Pritom veliku važnost imaju *etnomitovi* kojima se inzistira na jednoj ponosnoj i hrabroj, a nadasve zajedničkoj, prošlosti. Stvara se i predodžba o (pretpostavljenom) zajedničkom porijeklu koje zajednicu čini velikom „super-obitelji”.¹⁹⁵ Etnički temelji poput „narodnih” običaja i kulture te ideje o zajedničkom podrijetlu vrlo su važni za stvaranje nacija istočne, ali i jugoistočne Europe.¹⁹⁶ Etnomitovi kasnijih nacija ne samo da su crpili inspiraciju iz ranoga novoga vijeka, temeljem povijesnog sjećanja (često zamišljenog) i društveno-povijesnih procesa, nego su etnomitovi sami po sebi bili prisutni u ovome razdoblju. Pavao Ritter Vitezović u svojim se djelima oslanja na neke od glavnih etnomitskih predodžbi Hrvatske, poput Hrvatske kao predziđa kršćanstva (*antemurale christianitatis*) i slavnih bojeva protiv Osmanlija poput bitke kod Sigeta koju slavi u djelu *Odiljenje sigetsko* iz 1684.¹⁹⁷ Radi se o često opjevanoj bitki koju i hrvatska i ugarska zajednica prepoznaju kao značajnu

¹⁸⁹ Gross, „O integraciji hrvatske nacije,” 178.

¹⁹⁰ Ibid.

¹⁹¹ Vugdelija, „Lokalno, regionalno, etnički/nacionalno,” 290.

¹⁹² Budak, „Hrvatski identitet,” 4-5.

¹⁹³ Ibid., 5.

¹⁹⁴ Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, 292.

¹⁹⁵ Anthony D. Smith, *National Identity* (London: Penguin Books, 1991), 12.

¹⁹⁶ Ibid., 12-13.

¹⁹⁷ Neven Budak, „Pavao Ritter Vitezović,” u *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*, sv. 14, *Central and Eastern Europe (1700-1800)*, ur. David Thomas, John Chesworth (Leyden - Boston: Brill, 2020), 257.

za vlastiti identitet te ban Nikola Zrinski Sigetski i *junački* pali branitelji Sigeta nedugo nakon samog događaja 1566. dobivaju gotovo mitski status,¹⁹⁸ a i hrvatska i mađarska strana poima ih kao „svoje”.¹⁹⁹

I ovdje je značajan Veliki bečki rat nakon kojeg se javljaju „nacionalno-emancipacijski” pokreti političkih i konfesionalnih „naroda” *pod Krunom sv. Stjepana* (uključujući Hrvate).²⁰⁰ Pošto je granica ustaljena i Osmanlije se povlače sa znatnog dijela teritorija, javlja se ideja o vraćanju „zlatnog doba” njihovih država.²⁰¹ „Oživiteljska snaga” tih ideja²⁰² vidljiva je u Vitezovićevim djelima gdje se, pri nastojanju povijesnog i teritorijalnog objedinjenja tih teritorija u jednu nastajuću hrvatsku naciju, slavonska i hrvatska povijest promatraju kao cjelina, a neka djela Vitezović piše na narodnom hrvatskom jeziku kako bi se proširila publika prema brojnijim, ali manje obrazovanim, društvenim slojevima.²⁰³ Višedimenzionalna politička i ideologijska Vitezovićeva misao najjasnije je iznesena u poznatom djelu *Croatia Rediviva* gdje se naznake nacionalnog identiteta isprepliću s habsburškom imperijalnom publicistikom i staleškim političkim programom.²⁰⁴

Značajno je kako se Vitezović u svojem utopijskom shvaćanju Hrvatske²⁰⁵ oslanja na ilirizam prema shvaćanju da su Iliri Slaveni, a Slaveni zapravo Hrvati.²⁰⁶ On tako smatra kako su ilirski i slavenski prostori od Balkana pa sve do Baltika zapravo hrvatski ili u užem ili u širem smislu.²⁰⁷ Uvođenjem nacionalnog imena ilirizam se kroatizirao, ali i nadogrudio na već postojeće slavenske i panslavenske konotacije.²⁰⁸ „Nacionalizacijom” ilirizma on se dijeli na „hrvatsku” i „srpsku” varijantu.²⁰⁹ Srpska varijanta konceptualno je slična hrvatskoj, a nastaje kao težnja emancipaciji srpskopравoslavnog elementa u Habsburškoj Monarhiji (Vojvodina, Banat, Srijem).²¹⁰ Istaknuti predstavnik bio je Đorđe Branković (1645.-1711.), a u ovome obliku ideološki se spajaju srpskopравoslavna historijska tradicija s bizantskim elementima i odgovarajući zapadni modeli, pri čemu dolazi do političke sekularizacije srpstva.²¹¹ Pripadnost *vjerezakonu* od pripadnosti narodu jasno je odijeljena do 1790. i Temišvarskog sabora.²¹² Iako ove dvije inačice izgledaju suprotstavljeno, neri-

198 Ibid.

199 Idem, „Hrvatski identitet,” 8.

200 Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, 291-292.

201 Ibid., 293.

202 Ibid.

203 Budak, „Pavao Ritter Vitezović,” 259-260.

204 Blažević, *Vitezovićeva Hrvatska*, 199.

205 Ibid. 199

206 Eadem, *Ilirizam prije ilirizma*, 300.

207 Ibid., 306-307.

208 Ibid., 309.

209 Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, 292.

210 Ibid., 345.

211 Ibid.

212 Šarić, „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi,” 342.

jetko su međusobno povezane²¹³, pa upravo Pavao Ritter Vitezović piše prvu historiografsku reprezentaciju povijesti srpskoga naroda *Rasvjetljena Srbija*²¹⁴ u čemu mu financijski, konceptualno i sadržajno pomažu dvojica budućih karlovačkih mitropolita.²¹⁵ Hrvatski i srpski politički mitovi često se međusobno „nadahnjuju” jer koriste mitove i simbole iz istog kulturno-simboličkog fundusa.²¹⁶

Zaključak

Sociogeneza naroda i nacija, odnosno njihova pojava i razvoj, dugotrajan je proces na koji utječe niz različitih elemenata.²¹⁷ Identitet je sam po sebi višeslojan te ovisi o vremenu, mjestu i društvu u kojem postoji. Hrvatski prostori ranoga novoga vijeka nalaze se na granici triju imperijalnih sustava – Habsburške Monarhije, Osmanskog Carstva i Mletačke Republike. Upravo je koncept fizičkih i simboličkih razgraničenja između identiteta i alteriteta taj koji definira ranonovovjekovlje na ovim prostorima. Doticaji različitih imperijalnih, vjerskih, kulturnih i etničkih sklopova na granici, ali i prilikom učestalih migracija, dovode do dinamične i kompleksne interakcije identiteta. Oni se u ovom sustavu neprestano redefiniraju zbog čega do izražaja dolazi njegova fluidnost. Osim toga, razlike u imperijalnim upravama, dovode do različitosti društvenih struktura.²¹⁸ Tako postoje značajne razlike u životu, ali i (samo) identifikaciji građana dalmatinske komune, kmetova sa sjevera Hrvatske i krajišnika iz Vojne krajine. Različitosti su velike i između društvenih slojeva na istom području pa društveni stalež uvelike razjedinjuje kmetove i plemiće. Plemići su osim toga „umreženi” i u nadlokalne zajednice zbog svoje političke pozicije i plemićkog statusa, što njihov identitet čini globalnijim.

S vremenom se javlja tendencija homogenizacije zajednica. Raspršeni identiteti poput onih lokalnih, staleških, etnokonfesionalnih ili etničkih, tada se podređuju jedinstvenom zajedničkom identitetu, a stvaraju se i ideje o jedinstvenoj i kontinuiranoj, a nadasve zajedničkoj, prošlosti. Kao jedinstveni identitet uzdiže se onaj (proto)nacionalni. Neven Budak integracijska svojstva vidi u samoidentifikaciji ranonovovjekovne zajednice, povezivanju hrvatskih i slavonskih staleža te književnom i kulturnom radu ozaljskog kruga. Zrinka Blažević pokazuje kako je intelektualni aspekt „buđenja” nacije, koja doduše kod različitih autora podrazumijeva različite stvari, vezan uz ilirizam te je započet mnogo prije svog najpoznatijeg oblika iz 19. stoljeća. Ipak, moderna ideja nacije u punom smislu riječi stvara se tek u 19. stoljeću pomoću jačanja

²¹³ Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, 344.

²¹⁴ Ibid.,

²¹⁵ Ibid., 299.

²¹⁶ Dunja Rihtman-Auguštin, *Etnologija i etnomit* (Zagreb: ABS95, 2001), 110.

²¹⁷ Petar Korunić, „Porijeklo i integracija hrvatske nacije kao znanstveni problem,” u Zbornik Mirjane Gross, ur. Ivo Goldstein, Nikša Stančić, Mario Srecha, (Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 137.

²¹⁸ Gross, „O integraciji hrvatske nacije,” 178.

građanskog društva i modernizacijskih procesa. Mirjana Gross ističe da je *prilaz iz statičke etničke u dinamičku nacionalnu svijest kod Hrvata bio vrlo dugotrajan i složen proces* upravo zbog kompleksne ranonovovjekovne situacije na hrvatskim prostorima koji su podijeljeni među imperijalnim sustavima te zbog toga imaju različit razvoj i društvene strukture.²¹⁹

²¹⁹ Ibid., 177.

Bibliografija

Izvori

Rattkay, Juraj. *Spomen na kraljeve i banove kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, 2. izd. Prijevod Zrinka Blažević. Bilješkama poratio Mijo Korade. Uvodna studija Sándor Bene. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016.

Literatura

Blažević, Zrinka. *Ilirizam prije ilirizma*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2008.

_____. *Vitezovićeve Hrvatska između stvarnosti i utopije*. Zagreb: Barbat, 2002.

Bracewell, Catherine Wendy. „Frontier Blood-brotherhood and the Triplex Confinium.” U *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*, ur. Drago Roksandić i Nataša Štefanec, 29-45. Budimpešta: History Department Central European University, 2000.

_____. *Senjski uskoci: piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću*. Zagreb: Barbat, 1997.

Brgles, Branimir. „Prezime *Horvat* u pisanim vrelima.” *Hrvatski jezik* 7/3 (2020): 18-20.

Bertoša, Miroslav, Josip Vrandečić. *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novome vijeku*. Zagreb: Leykam International, 2007.

Budak, Neven. „Hrvatski identitet između prošlosti i moderniteta.” U *Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu*, ur. Neven Budak i Vjeran Katunarić, 3-13. Zagreb: Pravni fakultet, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 2010.

_____. „Pavao Ritter Vitezović.” U *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*, sv. 14, Central and Eastern Europe (1700-1800), ur. David Thomas, John Chesworth, 255-261. (Leyden - Boston: Brill, 2020).

_____. „Utjecaj migracija na promjene etničke (samo)identifikacije na prostoru srednjovjekovne Slavonije.” *Preveo Saša Vučković. Pro tempore* 15 (2020): 75-88.

Čirković, Sima. *Srbi među evropskim narodima*. Preveo Ante Bašić. Zagreb: Golden marketing – tehnička knjiga, 2008.

Dzino, Danijel. „Novi pristupi izučavanju ranog hrvatskog identiteta.” *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 41/1 (2009): 33-54.

Gross, Mirjana. „O integraciji hrvatske nacije.” U *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća*, ur. Mirjana Gross, 175-190. Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1981.

Hrvatska enciklopedija – mrežno izdanje, s. v. „Vlasi” <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65061> (posjet 31. 3. 2022.).

Hrvatska enciklopedija – mrežno izdanje, s. v. „Vlaški statuti” <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65083> (posjet 28. 8. 2022.).

Janković, Valentina. „Origins and Reflections of the Identities of Croatian Nobility during the Eighteenth century in the Social and Cultural Environment of Early Modern Europe.” *Review of Croatian History* 13/1 (2017): 45-78.

Kaser, Karl, *Slobodan seljak i vojnik: Rana krajiška društva (1545-1754)*. Zagreb: Naprijed, 1997.

Korunić, Petar. „Porijeklo i integracija hrvatske nacije kao znanstveni problem.” U *Zbornik Mirjane Gross*, ur. Ivo Goldstein, Nikša Staničić, Mario Srecha, 137-161. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1999.

Kunčević, Lovro. „Etnički i politički identitet predmodernog Dubrovnika od 14. do 17. stoljeća.” *Analiza Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 55/1 (2017): 65-87.

Lončarić, Mijo. „Osvrt na kajkavski i štokavske govore Reke kod Koprivnice.” *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 44/1 (2018): 299-330.

Petrić, Hrvoje. *Pogranična društva i okoliš: Varaždinski generalat i Križevačka županija*. Zagreb: Meridijani, 2012.

Prijatelj Pavičić, Ivana. *Schiavoni - Umjetnici, nacija, ideologija*. Zagreb: Jesenski i Turk, 2018.

Rihtman-Auguštin, Dunja. *Etnologija i etnoimit*. Zagreb: AcBS95, 2001.

Roksandić, Drago. „Dinarski Vlasi/Morlaci od 14. do 16. stoljeća: koliko identiteta?” *Gođšnjak Titius* 1/1 (2008): 5-19.

_____. *Etnos, konfesija, tolerancija*. Zagreb: SKD Prosvjeta, 2004.

_____. *Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana*. Zagreb: Vjesnik, 1991.

_____. *Triplex Confinium ili O granicama i regijama hrvatske povijesti 1500-1800*. Zagreb: Barbat, 2003.

Sekulić, Duško. „Pojam identiteta.” U *Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu*, ur. Neven Budak i Vjeran Katunarić, 15-47. Zagreb: Pravni fakultet, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 2010.

Smith, Anthony D.. *National Identity*. London: Penguin Books, 1991.

Šarić, Marko. „Predmoderne etnije u Lici i Krbavi prema popisu iz 1712./14. godine.” U *Identitet Like: Korijeni i razvitak, Knjiga I.*, ur. Željko Holjevac, 325-384. Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2009.

Šimunjak, Filip. „Slavonska Vojna krajina 1577. godine – prilog demografskom istraživanju krajiške vojske na prostoru Slavonije – unutarnje i vanjske migracije, imenska struktura i širenje hrvatskog identiteta.” *Podravina* 20/40 (2021): 35-63.

Štefanec, Nataša. „Demographic Changes on the Habsburg-Ottoman Border in Slavonia (c. 1570-1640).” U *Akten Des Internationalen Kongresses Zum 150-Jährigen Bestehen Des Instituts Für Österreichische Geschichtsforschung, Wien, 22.-25. 9. 2004*. ur. Merlene Kurz, Martin Scheutz, Karl Vocelka, Thomas Winkelbauer, 551–78. Wien: Oldenburg Verlag, 2005.

_____. *Heretik njegova veličanstva*. Zagreb: Barbat, 2001.

Vugdelija, Kristina. „Lokalno, regionalno, etnički/nacionalno – Razine i čimbenici identifikacije na primjeru lovinčkog kraja.” *Senjski zbornik* 37/1 (2010): 261-295.

Identities on Croatian Territories in Early Modern Period and Their Transformations

Abstract:

How a person or a group perceives itself or how „Others” perceive them, depends on many factors including space, society and time in which they live. Therefore, it is important to consider how geopolitical and socioeconomic factors affect identity formation and transformation. Also, identities themselves are complex and multidimensional. Early modern period Croatian territories exist on a border of three European powers of that time (Ottoman Empire, Habsburg Empire and Republic of Venice). It is the concept of borders, physical or symbolic borders between „us” and „Others”, which strongly defines early modern period on Croatian territories. This essay examines how border between different identities is formed, interpreted and changing and how fixed or fluid categories of premodern identity truly are. In that context some of many existing identities in this complex and dynamic social and political environment are analysed.

Key words: identity, early modern period Croatia, Croatian identity, ethnicity, national identity, Vlachs, Uskoks, Triplex confinium, The Military Frontier

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 17 2022.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XVII, broj 17, 2022.

Glavni i odgovorni urednik
Ivan Mrnarević

Zamjenik glavnog urednika
Ivan Ćorić

Uredništvo
Petar Bešlić
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Ivan Mrnarević
Stanka Mujo
Filip Šimunjak
Marko Zidarić

Urednici pripravnici
Tomislav Bilić
Marija Biščan
Ivan Mudrovčić
Tijana Vokal

Redakcija
Petar Bešlić
Tomislav Bilić
Marija Biščan
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Ivan Mrnarević
Ivan Mudrovčić
Stanka Mujo
Filip Šimunjak
Tijana Vokal
Marko Zidarić

Tajnik Uredništva
Petar Bešlić

Recenzenti
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Irena Bratičević
dr. sc. Neven Budak
dr. sc. Ivana Buljan
dr. sc. Ivana Gubić
dr. sc. Sanja Lazanin
dr. sc. Ana Pavlović

dr. sc. Hrvoje Petrić
dr. sc. Kornelija Jurin Starčević
dr. sc. Goran Sunajko
dr. sc. Filip Šimetin Šegvić
dr. sc. Zrinka Pešorda Vardić

Lektura za hrvatski jezik
Jozo Akrap
Tina Čatlaić
Mislav Graonić
Lea Ivanković
Lorena Lelek
Marija Mrnjavac
Martina Perak
Nika Pulig
Josipa Skenderović
Darko Vasilj
Jakov Zidarić
Matea Žnidarec

Lektura za engleski jezik
Anamarija Brusić

Oblikovanje
Marko Maraković, FF-press

Prijevod s engleskog jezika
Ivan Mrnarević
Marko Perišić
Filip Šimunjak

Prijevod s mađarskog jezika
Saša Vuković

Izdavač
Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Tisak
Studio Moderna d.o.o.

Naklada
Tiskano u 100 primjeraka.

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove i mišljenja autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa financirano je novcem dobivenim na natječaju za studentske projekte Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i sredstvima koje je ustupio Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta.

Redakcija časopisa Pro tempore iskreno zahvaljuje Odsjeku na financijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva

Odsjek za povijest
(za: Uredništvo Pro tempore)
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Kontakt

casopis.protempore@gmail.com

Web-stranica

<https://protempore.ffzg.unizg.hr/>